

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ

Статтю присвячено розгляду підходів до визначення сутності економічної культури, яка лежить в основі професійної діяльності будь-якого фахівця. Здійснено аналіз тлумачення зазначеного терміна за системним, діяльним і особистісним підходами. Визначено структуру економічної культури майбутнього фахівця та охарактеризовано її основні компоненти: когнітивний, діяльно-практичний, мотиваційно-ціннісний й особистісний. Зроблено висновок про те, що економічна культура є інтегрованим результатом економічної освіти майбутнього фахівця – його навчання, виховання та розвитку.

Ключові слова: майбутній фахівець, професійна діяльність, економічна культура, структура економічної культури, компоненти економічної культури.

Докорінні соціально-економічні зміни в Україні характеризуються загостренням ідеологічних, соціальних, економічних і культурологічних тенденцій розвитку. У цих умовах педагогічна громадськість акцентує увагу на питаннях формування основ економічної культури майбутніх фахівців, тих, хто стоїть на порозі самостійного життя і кому в найближчому майбутньому належить займати активні позиції в суспільстві. Від сформованості їх економічної культури та підготовленості до майбутньої самореалізації в умовах ринку, незалежно від роду діяльності, багато в чому буде залежати вирішення проблем економічної стабільності суспільства, їх громадянська відповідальність, успішна соціалізація й повноцінна адаптація.

Актуальність цього дослідження зумовлена процесами перебудови нашого суспільства, які відкрили перед людьми можливості нових соціально-економічних, політичних та міжособистісних відносин, але зажадали від громадян максимального напруження сил для більш активного освоєння ними специфіки економічних норм, цінностей, понять.

Економічна культура лежить в основі професійної діяльності будь-якого фахівця, забезпечуючи йому ділові, творчі якості, компетентність, професійну майстерність, потребу працювати якісно, почуття відповідальності за доручену справу та ін. Вона передбачає відповідний рівень освіти – сучасні економічні знання, високий ступінь розумових потреб, економічного мислення, вміння знаходити ефективні шляхи розв'язання виробничих завдань, раціонально використовувати матеріальні ресурси й робочий час, визначати резерви [15].

Висока економічна культура зумовлює соціальну захищеність, економічну свободу, є необхідним атрибутом конкурентоспроможного фахівця на сучасному ринку праці. Вона дасть змогу молодій людині легко увійти в будь-яку організаційну культуру, швидко визначити зміст і сут-

ність культури в новій організації, правильно приймати рішення в будь-яких ситуаціях [8].

Системні дослідження економічної культури здійснювали філософи (А. Дроздов, В. Попов, Г. Смирнов, А. Уледов та ін.), соціологи (Л. Буєва, Т. Заславська, І. Іткін, Д. Рябов, С. Фролов та ін.), економісти (Л. Абалкін, Л. Бірман, К. Улибін, В. Уразгалієв, В. Чичканов та ін.), педагоги (П. Атутов, П. Бойчук, Д. Лазаренко, І. Петрук, І. Рябова). Усі вони зробили значний внесок у дослідження цього феномена. Проблемі економічного навчання й виховання майбутніх фахівців присвячено праці В. Андрущенко, П. Атутова, П. Андріанова, Н. Бабкіна, С. Батишева, М. Михальченко, А. Нісімчук, В. Полякова, Н. Томіна та ін.

Мета статті – розглянути підходи до визначення сутності та структури економічної культури фахівця.

Методом досліджень стали аналіз, систематизація й узагальнення науково-теоретичних положень для розкриття сутності, особливостей і структури економічної культури фахівця.

Згідно з науково-педагогічними дослідженнями [5–6; 8–18], економічна культура особистості являє собою творчу діяльність, що відповідає прогресивним досягненням суспільства в економічній сфері, завдяки чому й відбувається постійне економічне збагачення індивіда. Вона передбачає економічну освіченість людини, включаючи економічну свідомість, вміння та навички використовувати економічні знання, підпорядковувати свою поведінку економічним законам. Така поведінка виявляється в готовності особистості до ініціативних свідомих, творчих дій як у сфері економічного регулювання, так і у сфері забезпечення реалізації економічних законів, в основі чого лежить переконання в необхідності підвищення добробуту населення, економічного зростання підприємства, галузі й держави загалом.

Як соціальне явище економічна культура має яскраво виражену мету й охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів економічної реальності в її фактичному функціонуванні та розвитку, але економічна культура немислима без людини і її діяльності, без прогресивної спрямованості цієї діяльності та передового мислення, а це, у свою чергу, підкреслює єдність економічної культури особистості зі специфікою, яка зумовлена економічною системою суспільства.

Економічну культуру особистості розглядають як:

- економічний світ людини, який існує як єдність предметно-речового та психічного [12];
- результат саморозвитку особистості в економічній сфері [10; 17];
- інтелектуальну властивість людини, її здатність осмислювати економічні явища, пізнавати їх, засвоювати економічні поняття, категорії, співвідносити їх з практикою й відповідним чином орієнтуватися в економічному житті [13];
- інтегральну якість, динамічне особистісне утворення, яке включає в себе систему економічних цінностей та економічне мислення, що впли-

вають на ступінь творчості й ступінь реалізації особистості в професійній діяльності [1; 5; 9; 16; 17].

Таким чином, розглядаючи сутність економічної культури особистості науковці спираються на системний, діяльнісний й особистісний підходи.

З погляду системного підходу економічна культура – це компонент метасистеми (система більш високого порядку) загальної культури особистості; вона взаємопов'язана з усіма основними компонентами особистісної культури й впливає на їх розвиток [5; 17; 18 та ін.]; діяльнісного – це якісна характеристика, яка сприяє самореалізації та самовизначенню особистості в різних видах діяльності, визначає продуктивність, доцільність, особисту й суспільну значущість діяльності [5; 10; 17 та ін.]; особистісного – це інтегральна якість особистості, універсальна форма суспільного буття людини, яка детермінує її внутрішні й зовнішні соціосвідомі зв'язки з навколишнім світом [1; 5; 9 та ін.].

Найскладнішим у теорії економічної культури є питання про її структуру. У структурній будові економічної культури особистості виділяємо такі компоненти:

1. **Когнітивний** – передбачає наявність економічної поінформованості, стійких економічних знань (про основи економіки, підвищення ефективності виробництва, вдосконалення виробничих відносин, систему управління й методи господарювання тощо), економічних уявлень і поглядів особистості щодо розуміння категорії “економічна культура”, усвідомлення її важливості для власних дій; розуміння економічних процесів [3].

Як влучно зазначає І. Майструк, сьогодні неможливо сформуванню економічну культуру молоді, якщо не озброїться важливими економічними знаннями. За умов ринкових відносин у молоді посилюється потреба в отриманні економічних знань, необхідних для розуміння структури та механізмів ринкової економіки, досвіду участі у функціонуванні ринкових структур, умінні відігравати певні економічні ролі в системі ринкової економіки [11].

Економічні знання – це результат процесу пізнання економічних категорій і законів економічного розвитку, їх адекватне відображення у свідомості людини у вигляді понять, уявлень, суджень і умовиводів [14].

Когнітивний компонент – це не тільки знання, але й розуміння сутності економічних процесів і явищ, які відбуваються в державі; усвідомлення місця економіки в ієрархії цінностей суспільства.

Разом з тим, когнітивний компонент створює потужну основу для формування в майбутнього фахівця сучасного економічного мислення, тобто здатності до осмислення явищ економічного життя з урахуванням досягнень науки й техніки, а це, у свою чергу, сприяє творчому розв'язанню особистістю економічних проблем, конкретних трудових завдань [8].

2. **Мотиваційно-ціннісний** – відображає спонукальний аспект щодо розвитку економічної культури [3] та включає: цінності й ціннісні орієнтації особистості, переконання, погляди, ідеали; інтереси до економічної діяльності, до оволодіння загальнолюдськими цінностями, економічною та

корпоративною культурою особистості, культурою споживання; економічні потреби й мотиви.

Мотиваційно-ціннісний компонент економічної культури характеризує рівень оцінювання, наявність позитивного або негативного емоційно-раціонального ставлення людини до сприйманих знань, у результаті чого формуються переконання в особисто-ціннісному сенсі економічних ідей, теорій, законів тощо. Цей компонент передбачає введення майбутнього фахівця у світ соціальних, моральних та економічних цінностей; формування гуманістичних життєвих настанов, сформовану потребу в самовдосконаленні та морально-ціннісну мотивацію в процесі засвоєння економічних знань; визначає ступінь сформованості ставлення до економіки як до цінності, характерної для демократичного суспільства. До цього компонента економічної культури входить і розуміння сенсу економіки та її значення для суспільства.

М. Владика, характеризуючи ціннісні орієнтації, зазначає, що саме вони акумулюють накопичений в індивідуальному розвитку особистості життєвий досвід, що втілюється в становленні переконань, поглядів, ідеалів, оцінок і самооцінок. Вони приймають різні форми ставлення особистості до економічних явищ, іншої особистості, колективу, одного чи іншого економічного процесу [5]. Авторка зауважує, що цінності в структурі економічної культури особистості займають домінуючі позиції, відображаючи людські смисли, які передаються з покоління в покоління та визначають значення й сенс економічних знань, умінь і навичок. Під впливом цінностей та ідеалів особистості формується її мотивація [5].

Мотиваційно-ціннісний компонент економічної культури фахівця передбачає розвиток економічної свідомості.

Під економічною свідомістю О. Голубєва розуміє аспект свідомості в цілому, що забезпечує спрямованість людини на особливі економічні відносини в суспільстві. Ці відносини відображаються в сукупності конструктивів, за допомогою яких у суб'єкта формуються уявлення про економічний устрій, регулюється економічна поведінка і виробляються переживання з приводу цих відносин [6]; за Г. Беляєвим – почуття відповідальності й дисципліни, перетворення суспільних вимог у потребу особистості [2].

О. Каминська стверджує, що економічна свідомість забезпечує розуміння економічного життя суспільства, перетворення кожного працівника на активного, творчого учасника виробничого процесу. Авторка переконана, що в умовах економічних реформ формування економічної свідомості молоді стає загальним і обов'язковим.

3. Діяльнісно-практичний – включає сукупність економічних умінь і навичок (дотримання економічної доцільності в організації діяльності, аналіз господарської діяльності, визначення розмірів податків, складання домашнього бюджету, дотримання норм цивільної економічної поведінки, розв'язання економічних завдань, орієнтування в економічному просторі, на ринку праці тощо), які допомагають адекватно застосовувати економічні знання в реальних життєвих ситуаціях, у професійній діяльності. Цей

компонент характеризує досвід прояву економічної культури в спілкуванні та в поведінці фахівця.

Діяльнісно-практичний компонент економічної культури показує включеність особистості в процес економічної діяльності, де людина виявляє власні економічні інтереси, забезпечує задоволення окремих потреб та реалізує різні типи економічної поведінки. При цьому поняття “економічна поведінка” науковці трактують як “дії, спрямовані на вибір найбільш вигідних альтернатив” [7, с. 98]; “систему соціальних дій, які, по-перше, пов’язані з використанням різних за функціями і призначенням економічних цінностей (ресурсів) і, по-друге, орієнтовані на отримання прибутку (винагороди) від їх виконання” [4, с. 120]

В. Москаленко характеризує стратегію економічної поведінки як особливий, властивий певній особистості спосіб сприйняття умов економічної життєдіяльності; стиль економічної діяльності, який відповідає індивідуально-психологічним рисам характеру. Цей стиль зумовлено не стільки умовами суспільства, до якого належить людина, скільки специфікою її особистісних властивостей, інтересів і потреб. Різним людям притаманний різний стиль діяльності з огляду на інтенсивність, конфігурацію занять у тій чи іншій сфері, результативність, мотивацію тощо. Жоден з тих різних способів дій, різних прийомів, які застосовують різні індивіди, пристосовуючи їх до власних психофізіологічних особливостей, не є більш чи менш ефективним. Вони однаково успішні з огляду на успішність результатів їх застосування [12].

4. **Особистісний** – характеризує економічно значущі якості особистості (діловитість, підприємливість, працьовитість, ощадливість, наполегливість, самостійність, активність, ініціативність, творче ставлення до справи, соціальну відповідальність за результати й наслідки своєї праці, комунікабельність, адекватну самооцінку тощо). Усі ці якості необхідні для майбутньої трудової діяльності фахівця, його суспільної активності, господарського ставлення до суспільного добра, прагнення до рентабельності, оновлення технологічних процесів і обладнання, продуктивності праці, високої якості продукції, особистого успіху й добробуту [8].

Бережливе господарювання, раціональне використання всіх ресурсів, діловитість, організованість, свідомо дисципліна – ці важливі риси є сполучною ланкою між усіма компонентами економічної культури [11].

Взаємозв’язок, взаємозумовленість структурних компонентів економічної культури, на наш погляд, характеризує системний, цілісний характер досліджуваного об’єкта, а отже, економічна культура – це інтегративна якість особистості, яка передбачає єдність взаємозумовлених когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-практичного та особистісного компонентів, які визначають життєві орієнтири особистості на загальнолюдські й суспільні цінності, сприяють гармонізації її моральних якостей та моральної стійкості до негативних явищ ринкової економіки, забезпечують майбутньому фахівцю ефективну професійну діяльність.

Таке тлумачення економічної культури дає змогу стверджувати, що вона є інтегрованим результатом економічної освіти майбутнього фахівця (навчання, виховання та розвитку особистості), бо саме через освіту вивчають економічні теорії, ідеї, погляди, знання; у процесі виховання формуються економічні якості й норми поведінки людей. Ці процеси взаємопов'язані, об'єднані однією стратегічною метою – формування економічної культури фахівця через цілісний комплекс педагогічних дій, спеціально організований, планомірний, цілеспрямований і поетапний процес розвитку особистості.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, ми констатуємо, що формування економічної культури майбутнього фахівця – це явище складне, комплексне, системне й динамічне. Науковці її трактують з погляду різних підходів і розуміють як компонент загальної культури особистості (системний підхід); характеристику, яка сприяє самореалізації та самовизначенню особистості в різних видах діяльності, визначає продуктивність, доцільність, особисту й суспільну значущість діяльності (діяльнісний підхід); інтегральну якість особистості, універсальну форму суспільного буття людини, яка детермінує її внутрішні й зовнішні соціосвідомі зв'язки з навколишнім світом (особистісний підхід).

У процесі формування економічної культури майбутнього фахівця великого значення набувають: економічна поінформованість, економічні знання, уявлення та погляди, розуміння економічних процесів, економічне мислення, цінності й ціннісні орієнтації особистості, переконання, погляди, ідеали, інтереси, економічна свідомість, сукупність економічних умінь і навичок, економічно значущі якості особистості. Усі ці елементи взаємопов'язані й становлять основу компонентів у структурі економічної культури особистості: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діялісно-практичного та особистісного.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в з'ясуванні особливостей процесу формування економічної культури фахівця під час його професійної підготовки в системі вищої освіти.

Список використаної літератури

1. Балашова Ю. В. Педагогічні умови формування економічної культури у майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Юлія Валеріївна Балашова. – Хмельницький, 2002. – 20 с.
2. Беляев Г. Г. Формирование экономической культуры студента в ходе обучения [Электронный ресурс] / Г. Г. Беляев // Труды МГТА. – Режим доступа: www.emagazine.meli.ru/Vipusk_20/270_v20_Belyaev.doc.
3. Булавенко С. Д. Формування економічної культури учнів основної та старшої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Світлана Дмитрівна Булавенко. – Київ, 2011. – 23 с.
4. Верховина В. І. Економічна поведінка як предмет соціологічного аналізу / В. І. Верховина // Социс. – 1994. – № 10. – С. 120.
5. Владыка М. В. Формирование основ экономической культуры старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Марина Валентиновна Владыка. – Белгород, 1998. – 217 с.

6. Голубева Е. В. Влияние семейного экономического воспитания на развитие мотивационно-ценностной сферы младшего школьника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Елена Валериевна Голубева. – Ставрополь, 2007. – 28 с.
7. Ерроу К. Дж. Інформація та економічна поведінка / К. Дж. Ерроу // Питання економіки. – 1995. – № 5. – С. 98–107.
8. Каминська О. Ю. Конструктивна роль економічної культури в професійній самореалізації випускника коледжу [Електронний ресурс] / О. Ю. Каминська. – Режим доступу: <http://osvita.ua/doc/files/news/391/39118/Robota.doc>.
9. Коваленко О. В. Формування економічної культури студентів ВНЗ як педагогічна проблема / О. В. Коваленко // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2011. – № 60. – С. 138–140.
10. Любченко О. А. Формирование экономической культуры будущего педагога как значимого элемента его конкурентоспособности на рынке труда : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ольга Андреевна Любченко. – Москва, 2010. – 29 с.
11. Майструк І. М. Економічна культура молоді за умов становлення ринкових відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Ірина Миколаївна Майструк. – Київ, 2009. – 20 с.
12. Москаленко В. Особливості соціально-психологічних чинників економічної культури особистості / Валентина Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 26–39.
13. Низамова Х. М. Педагогическое стимулирование саморазвития экономической культуры обучающихся в системе “Школа – экономико-правовой колледж” : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Хасида Махмутовна Низамова. – Казань, 2005. – 20 с.
14. Сабирова З. З. Формирование экономической культуры студентов в процессе образовательной деятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зульфия Зяудатовна Сабирова. – Ижевск, 2004. – 19 с.
15. Сукачова Г. П. Формування економічної культури майбутніх інженерів-педагогів [Електронний ресурс] / Г. П. Сукачова, О. С. Пархоменко // Руснаука. – 2009. – № 7. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2009/Pedagogica/41667.doc.htm.
16. Тандир Л. В. Формування економічної культури студентів промислово-економічного коледжу в професійній підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лариса Володимирівна Тандир. – Житомир, 2009. – 22 с.
17. Тарасова И. А. Формирование экономической культуры в условиях профессиональной подготовки студентов в ВУЗЕ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; 13.00.08 / Ирина Александровна Тарасова. – Смоленск, 2008. – 19 с.
18. Шаманская Е. В. Формирование профессионально-экономической культуры студента колледжа (на материале экономических специальностей) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Владимировна Шаманская. – Белгород, 2001. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2015

Лежавская А. А. Подходы к определению сущности и структуры экономической культуры специалиста

Статья посвящена рассмотрению подходов к определению сущности экономической культуры, которая лежит в основе профессиональной деятельности любого специалиста. Осуществлен анализ трактовки указанного термина с точки зрения системного, деятельностного и личностного подходов. Определена структура экономической культуры будущего специалиста и охарактеризованы ее основные компоненты: когнитивный, деятельностно-практический, мотивационно-ценностный и личностный. Сделан вывод о том, что экономическая культура является интегриро-

ванним результатом економічного образования будущего специалиста – его обучения, воспитания и развития.

Ключевые слова: будущий специалист, профессиональная деятельность, экономическая культура, структура экономической культуры, компоненты экономической культуры.

Lezhavska A. Approaches for Defining the Essence and Structure of Economic Culture of Specialist

The article examines the approaches for defining the essence of economic culture that underlies the professional activities of any specialist, providing his business, creative quality, competence, skills, need to work efficiently, sense of responsibility for the assigned work and so on. The realized analysis of the interpretation of the economic culture of personality in terms of systematic, activity and personal approach. It is interpreted as a component of general culture of personality (system approach); characteristic that contributes to self-realization and self-identity in various activities, determines productivity, expediency, personal and social significance of activity (activity approach); integral quality of individual, universal form of human social life that determines its internal and external social-conscious relations with the surrounding world (personal approach).

In the process of formation of economic culture of the future specialist becomes important: economic enlightenment, economic knowledge, perceptions and views, understanding of economic processes. All these elements are interrelated and constitute the basis of the components in the structure of economic culture of personality: cognitive, motivational – valuable, active-practical and personal. It is concluded that the economic culture is an integrated result of economic education of the future specialist – his study, upbringing and development. It is an integrated quality of the individual that determines its life orientations on general – human and public values, promotes harmonization of moral qualities of personality and moral resistance to the negative effects of the market economy, provides future specialist to the effective professional activity. Perspectives for the further scientific research recognize in the clarification of the features in the process of formation of economic culture of the specialist during his professional training in higher education.

Key words: future specialist, professional activity, economic culture, structure of economic culture, components of economic culture.